

Милица Станишић, СТРАТЕГИЈСКЕ ВЕРТИКАЛЕ
НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА ЈУГОСЛАВИЈЕ
1941-1945. ИСИ, Београд 1999, стр. 318¹

Народноослободилачки рат је значајан период у нашој историји - згуснут догађајима и историјским процесима, као ријетко који период у нашој бурној и богатој прошлости, али и слојевита тема којој се наука враћа - већ пуних 50 и више година. Доста је писано о њему о чему говори енормно велики број библиографских јединица. И поред тога, остаје доста простора за нова истраживања, за суптилне анализе, које увијек не доводе до истовјетних закључивања. И што је најбитније, из године у годину се проширује круг питања, како то констатује и генерал Станишић у Предговору своје најновије књиге *Сјрајшеђијске вертикале НОР Југославије 1941-1945*, коју су заједнички објавили 1999. два угледна београдска издавача - Институт за савремену историју и Стручна књига - Београд. Вријеме у коме живимо и остварени степен развоја историјске науке - омогућавају и обавезују, да се каже, више него до сада и критичније него икада.

Аутор ове књиге је борац и првоборац. Један од руководилаца устанка у никшићком крају, кадар на кога се НОП могао ослонити у свим фазама свога развојка. Крајем рата био је политички комесар Друге пролетерске

дивизије - изузетно висока функција за његове млађане године. Зато што је био већ стекао образовање као ђак у Никшићу и Цетињу, и као студент у Београду. Након рата био је политички комесар Југословенског ратног ваздухопловства а у 26. години живота постао је генерал ратног ваздухопловства.

Његова ратна биографија је још богатија, али и ово што сам навео довољно говори да је имао и има емотиван однос према НОР-у 1941-1945. године. Емотивност јака у младости, није људска слабост, али ни предност за онога ко жели да се бави проучавањем покрета, коме је свом душом припадао.

Генерал Станишић је добро знао и једно и друго. Као да су му у ушима стално одзвањале ријечи Леополда Ранкеа - родоначелника критичке историје - *емотивности и љолитика да, али да се претходно буде наука*.

Од када познајем генерала Станишића, знам га као човјека који је најкритичнији био према себи и своме раду. Настојао је да преиспитује своје и ставове других о НОР-у, коме се веома млад стваралачки посветио. То је чинио увијек, чак и онда када су се други судржавали. Правио је искорак и пову-

¹ Ријеч на промоцији књиге, која је одржана у Подгорици 21. 12. 1999.

као друге да смјелије и слободније пишу чак и о најделикатнијим темама. Довољно се само подсетити наслова његових дјела за која је добио висока признања - награду 22. децембар, 13-то јулску награду и Награду 4. јули.

Апострофираћу књиге историјске садржине, увјерен да ће се на оне друге - војно-тактичке - осврнути други промотор.

Дакле из области историје поменућу слиједеће књиге:

КПЈ у изградњи оружаних снага револуције (1973),

- *Токови револуције у Црној Гори*, књ. 1-3 (1980-1988),

- *Кадрови револуције - Црногорци на руководећим дужностима у НОР-у Југославије* (1994),

- *Руководећи кадрови народноослободилачке борбе у Црној Гори 1941-1945.* (1995).

Додајмо овоме још на десетине тематских расправа, чланака и прилога о најсуптилнијим питањима НОР-а, па ће се стећи само приближна слика његовог обимног и значајног стваралачког опуса.

Најновијом књигом - *Сиврањеве вершике НОР Југославије 1941-1945.* генерал Станишић је заокружио своје стваралачко дјело. Ова књига је и нека врста синтезе читавог његовог историјског опуса, који је настајао у интервалу од 30-ак и више година. У том међувремену се и наука развијала и историчари сазријевали. И то је видљиво у књизи коју промовишемо.

Она садржи доста тема, као што су ова њена поглавља:

- *Узроци, околности и главни чиниоци НОР-а,*

- *Савезништво НОР-а и Совјетског Савеза,*

- *Извори моћи и предности руководеће снаге устаника,*

- *Сиварање војске - историјски поодви,*

- *Ослободилачки или грађански рат.*

Сложићемо се да су ова питања

кључна, и да су као таква привлачила пажњу истраживача. Аутор се, међутим, није заустављао само на њима у својим синтетичким вертикалама.

Свако од ових поглавља аутор је разудио бројним - не мање важним питањима. Тако смо добили кохерентну цјелину састављену од пребогатог мозаика великих и мањих коцкица, да се тако изразим. То је обавезало аутора да се дефинише и према тим питањима у мјери коју захтијева општи наслов књиге, који означава једну хронолошку и тематску цјелину.

Жеља да чини нове искорак у историографији, одвела га је у нова архивска истраживања и критички однос према новонасталој литератури, која га је често потврђивала, понекад наводила на продубљена понирања у срж научног проблема а понекад и оспоравала. Полазећи од дихотомности историје као науке - водио је рачуна о догађајима и процесима када су се дешавали, али и о историјској дистанци са које прати и изучава те процесе. Зато за њега, и у овој књизи, нема табу тема, које су други учавали, али и избјегавали.

Свакако је за похвалу настојање аутора да ситуира наш НОР у контекст ширих збивања подијеленог свијета у II свјетском рату. За 13-јулски устанак ће рећи да је феномен II свјетског рата, што је он уистину био. Та теза је општеприхваћена у нашој историографији, што ће инспирисати једног филозофа да ту мисао надогради ријечима - ни мањег народа - ни већег подухвата, а другог страног филозофа-политичара - да га по значају пореди са француском буржоаском револуцијом, у поводу прославе њене 200-годишњице. По ономе како је одјекнула у иностранству - могло би се рећи то исто и за устаничку 1941. годину у цјелини.

У истом смислу на врло прецизан - готово статистички начин, приказан је и укупни допринос Југославије побједи над фашизмом у II свјетском рату. За-

то су оне прихваћене у научним круговима - у земљи и иностранству.

Таквим општим приступом основној теми, аутор је објективније и реалније могао да сагледа и она друга бројна питања, која се тичу само југословенског НОП-а.

Једно од таквих питања је и питање кадрова НОП-а и револуције. Иако је ријеч о драгоцености емпирији, ипак ово питање задире и у теорију, па и филозофију историје. Није ријеч само о томе гдје је ко када био, већ и зашто је баш он, а не неко други, био баш тамо, а не негдје друго. Зашто су се црногорске и српске партизанске јединице бориле на читавом подручју Југославије, што није случај са неким другим јединицама, које нису излазиле из свога региона. Не ради се, наравно, ту о ослободилачким и ослобађањима, већ о много крупнијем теоријском питању - да ли је НОП Југославије био јединствен покрет или је прости збир онога што се дешавало у будућим републикама, каквих теза има и које, наравно, отварају питање колико се ко борио за Југославију, из чега је, опет, произашао каснији однос према кризи и актуелном стању у Југославији.

С разлогом запажа и значај националног питања за развој евентуалних процеса у рату, а ми би рекли и послужења рата. О том суптилном питању расправља без страсти и политичког одређења. Једноставно констатује да се тим питањем бавила КПЈ, одмах након свог оснивања. Од тада је наука у дилеми, да ли, на примјер, у Црној Гори и даље живи само српски народ или је ријеч о новом ентитету - црногорском. Политика је ту дилему преломила 1945. Данас се народ у већини осјећа црногорским, као што се раније са својом династијом Петровића на челу - осјећао српским. Ријеч је о једном те истом народу, што неки аутори, управо, оваквих тема, не осјећају и не уочавају. Историја је таква - каква је била и она се не може мијењати, бар са становишта науке, која нас учи да је

наш основни задатак да казујемо како је што било.

Због неких својих ставова, односно због доследности научним принципима, генерал Станишић је трпио приједбе и са једне и са друге стране. Једноставно није био и није хтио бити на "линији". Можда је и због тога рано пензионисан. Војска је тиме изгубила, али је наука добила. Зато смо окупљени око још једне књиге генерала Станишића.

Био сам у дилеми да ли у овој свечаној прилици отворим и нека питања у којима нема потпуног сагласја у нашој историографији, па чак ни између аутора и мене. Наше пријатељство ме на то обавезује - увијек смо били отворени један према другоме, чак смо се и јавно сучељавали.

Ријеч је о посљедњем поглављу ове књиге, које је насловљено - *Ослободилачки или грађански рат*. Иако је ова тема избила у први план десетак година уназад, ипак је она присутна већ од првих текстова написаних након ослобођења. Догађања 1941-1945. прво смо назвали НОБ, па затим НОП, па НОР, па НОР и револуција - што су, свакако, међусобно различити појмови са одговарајућим значењем. Зато их сви аутори не тумаче на исти начин. Суштина је, управо, оно што генерал Станишић назива правим именом - *ослободилачки или грађански рат*. На ову тему су били организовани научни скупови, објављени су зборници радова.

Ако је примаран антифашистички рат - онда догађања 1941-1945. имају карактер ослободилачког. С тим што су у том блоку сви којима је фашизам противник, дакле партизани у првом реду, али и краљева војска у отаџбини, јер је краљевска влада за сво вријеме рата била у антифашистичкој коалицији. Један наш историчар је означио партизане - као борбене антифашисте, а четнике - као декларативне, што, опет, није пуна истина.

Ако је примаран циљ коме су тежиле ове снаге монархија или репу-

блика - онда збивања 1941-45. имају класни карактер. У 18 европских земаља водио се покрет отпора - дакле, антифашистичка борба. Само у Југославији и Албанији - та борба је у себи садржавала класну компоненту. То је најављено још 1919. године приликом оснивања КПЈ - која се јасно и гласно определила за непомирљиву класну борбу, диктатуру пролетаријата и рушење постојеће власти. Монархисти су одговорили 1920. и 1921. актима о забрани легалног рада КПЈ. Бијели и црвени терор из времена Краљевине Југославије, претворен је у међусобни рат у вријеме 1941-1945. године.

Одговор на постављено питање ослободилачки или грађански рат биће лакши када се тачно утврди - колико је било међусобних борби и погибија у односу на оне борбе и погибије које су биле са окупатором. А таквих истраживања има на микро плану. У сваком случају ова тема ће тражити још података и дубљих анализа.

Сасвим на крају изнио бих и једно опажање о ономе што не садржи

ова књига. Ријеч је о континуитету борбе отворене ратом 1941-45. Он је сачуван у имену земље. И даље је то Југославија, смањена, наравно. Ни то није мало, с обзиром на снаге деструкције. Очекивали смо да ће генерал Станишић овај рад - комплетирати и са тим питањем. Основни циљ рата 1941-45. било је побиједити фашизам, остварити социјализам и уредити земљу на федеративном принципу. Са тог становишта све нас занима - шта нам се то данас дешава.

Свака до сада написана књига генерала Станишића с правом је оцијенена као нови допринос историографији. И овом књигом је остао досљедан себи и ојачао запажено мјесто које од раније заузима у нашој историографији. Иако је овом књигом заокружио своје дјело, вјерујемо да га није завршио. Очекујемо његове нове књиге у којима би изнио свој суд о догађајима који су у току, о историји која корача и чији смо сви ми свјedoци. Знао је и зна да то чини - показао је својим дјелом и књигом коју промовишемо.

Проф. др Зоран Лакић